

การพัฒนาเครื่องมือในการวิเคราะห์ทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง

สินีษุ ครุฑเมือง แสนเสริม¹, นิสา รัตนดิถ ฌ ภูเก็ต², ปิยะวัฒน์ เจริญศักดิ์¹, เฉลิมพล จงวิฑูกิจ³

¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จังหวัดนนทบุรี

² สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

³ มหาวิทยาลัยศรีปทุม กรุงเทพมหานคร

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบทุนทางสังคม (social capital) ของเครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่น-
น่าอยู่ ภาคีเครือข่ายและหน่วยงานภาครัฐและองค์กรภาคเอกชน ในการออกแบบเครื่องมือในการวิเคราะห์ทุนทาง
สังคมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ภายใต้โครงการร่วมสร้างชุมชนสุขภาวะตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
โดยมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ซึ่งสนับสนุนโดยสำนักสนับสนุนสุขภาวะชุมชน (สำนัก 3) ของสำนักงานกองทุนสนับสนุน-
การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) การศึกษาพบว่า การวิเคราะห์ทุนทางสังคมประกอบด้วย 9 มิติที่จะสามารถสร้างชุมชนท้องถิ่น-
เข้มแข็ง ได้แก่ (1) มิติประวัติศาสตร์ชุมชน (2) มิติสังคมและความเป็นอยู่ (3) มิติศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ
(4) มิติเศรษฐกิจและอาชีพ (5) มิติสุขภาพชุมชน (6) มิติสิ่งแวดล้อม (7) มิติทุนทางมนุษย์ (8) มิติความรู้เท่าทันสื่อ
และการปรับตัว และ (9) มิติการเมืองการปกครอง

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม; เครื่องมือวิเคราะห์ทุน; การพัฒนาชุมชน

วันรับ: 1 ก.ค. 2567

วันแก้ไข: 3 ส.ค. 2567

วันตอบรับ: 6 ส.ค. 2567

บทนำ

สถานการณ์ในชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผล
ต่อปากท้องของสมาชิกในชุมชน การเปลี่ยนแปลงสภาพรวม
ทางสุขภาพในชุมชน เช่น โรคอุบัติใหม่หรือโรคประจำถิ่น
สงคราม และบริบทอื่นๆ ทั้งหมดล้วนส่งผลกระทบต่อสมาชิก
ของชุมชนด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งนี้ในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ล้วนต้องกำหนดแนวทางในการสร้างภูมิคุ้มกันที่ทำให้ชุมชน
สังคมและประเทศ สามารถดำรงอยู่และขับเคลื่อนต่อไปได้
ตลอดช่วงหลายปีที่ผ่านมา สำนักสนับสนุนสุขภาวะชุมชน
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ได้สนับสนุน

การขับเคลื่อนโครงการเสริมสร้างสุขภาวะชุมชนร่วมกับ
องค์กรปกครองท้องถิ่นทั่วประเทศ เพื่อสร้างการรับมือกับ
สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันมีเครือข่ายร่วม
สร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ที่ดำเนินการภายใต้หลักปรัชญาของ
เศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชายู่กว่า 3,000 ตำบล
ซึ่งถือเป็น “ทุนทางสังคม” ที่สามารถจะพัฒนาต่อยอดให้เกิด
ประโยชน์ต่อการสร้างสุขภาวะของคนไทยในมิติต่างๆ
อย่างยั่งยืนได้⁽¹⁾

สำนักสนับสนุนสุขภาวะชุมชนของ สสส. มีการทบทวน
ทุนทางสังคม และจัดทำระบบข้อมูล ระบบข้อมูลตำบล
(TCNAP) และ การวิจัยชุมชน (RECAP) ซึ่งเป็นทุนทางสังคม
และศักยภาพของชุมชนร่วมกับเครือข่ายร่วมสร้างชุมชน-

ท้องถิ่นมาอยู่ เพื่อใช้พัฒนาศักยภาพบุคคล ชุมชน องค์กร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังพัฒนาไปจนถึงระดับกลไก นโยบายร่วมกันภายในชุมชน

ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิต ที่ตั้งตามของคนในสังคมและสนับสนุน การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริการและ กระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจ การช่วยบรรเทาความ รุนแรงและแก้ปัญหา ในยามที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจและ สังคม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและ ทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด การบรรเทาปัญหาและฟื้นฟู คนไทยและสังคมไทยให้กลับมาดำรงสถานะเดิมได้จำเป็นต้อง อาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน⁽²⁾ อีกทั้งขนิษฐา นันทบุตร และคณะ⁽³⁾ ได้อธิบายถึงการส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับ ชุมชนท้องถิ่นว่าจะต้องใช้กระบวนการเสริมศักยภาพของ ชุมชนท้องถิ่นและเสริมพลังทุนทางสังคม เพื่อให้ทุนทาง- สังคมสามารถจัดการโครงสร้างต่างๆ ของชุมชนให้เอื้อต่อ วิธีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนได้ โดย Arif และคณะ⁽⁴⁾ ศึกษาเรื่องการใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาสังคม พบว่า เครือข่ายทุนทางสังคมที่แข็งแกร่งจะช่วยเพิ่มโอกาสที่ชุมชน จะเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้นทั้งความรู้ ความสามารถ และความช่วยเหลือทางการเงิน การเคลื่อนย้ายทางเศรษฐกิจ และสังคมที่มากขึ้น โดยโอกาสที่เพิ่มมากขึ้นจะทำให้สมาชิก ของชุมชนรู้สึกถึงเอกลักษณ์และความเป็นส่วนหนึ่งในชุมชน จากการได้รับการส่งเสริมโดยทุนทางสังคม ซึ่งสอดคล้อง ไปกับการศึกษาในประเทศไทย⁽⁵⁾ พบว่า การประยุกต์ใช้ ความรู้และบริหารทุนทางสังคมเป็นปัจจัยความสำเร็จ หลักของการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองในชุมชนท้องถิ่นไทย การขับเคลื่อนชุมชนต้องมีการวางแผน การประสานงาน ประชาชนมีส่วนร่วมตัดสินใจและวางแผนเกี่ยวกับชุมชนโดย ใช้ข้อมูลทุนทางสังคม ก็จะทำให้ชุมชนสามารถเข้มแข็งได้

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบทุน- ทางสังคม (social capital) ของเครือข่ายร่วมสร้างชุมชน- ท้องถิ่นน่าอยู่ ภาคเครือข่ายและหน่วยงานภาคเอกชน เพื่อใช้ เป็นแนวทางในการออกแบบเครื่องมือในการวิเคราะห์ทุน- ทางสังคมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง โดยดำเนินการ ภายใต้อโครงการร่วมสร้างชุมชนสุขภาวะภายใต้หลักปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียง ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สสส.

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลของเครือข่าย ร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ ภาคเครือข่ายและหน่วยงาน ภาคเอกชน จำนวน 20 หน่วยงาน และหลังจากนั้นก็จัดการ ประชุมกลุ่มย่อย จำนวน 10 หน่วยงาน เพื่อวิพากษ์และ ให้คำแนะนำต่อเครื่องมือ อีกทั้งเข้าไปสังเกตในพื้นที่ที่เข้าไป สัมภาษณ์ รวมทั้งสิ้น 30 หน่วยงาน ซึ่งถือเป็นจุดอ้อมตัว ของข้อมูล⁽⁶⁾ โดยวิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การสังเคราะห์บทเรียน

ทำการทบทวนเอกสารที่มีของเครือข่ายร่วมสร้าง ชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ ว่ามีพื้นที่พร้อมหรือพื้นที่ที่มีศักยภาพ ในการลงพื้นที่เพื่อหาข้อมูล อีกทั้งยังได้ทบทวนเอกสาร โครงการที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และ กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นพื้นที่พร้อมและมีศักยภาพ ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช โดยใช้การวิเคราะห์ ทุนทางสังคม⁽⁷⁾ ซึ่งประกอบด้วย (1) มิติประวัติศาสตร์- ชุมชน (2) มิติสังคมและความเป็นอยู่ (3) มิติศาสนาและ ความเชื่อ (4) มิติเศรษฐกิจและอาชีพ (5) มิติวัฒนธรรม และประเพณี และ (6) มิติสุขภาพชุมชน เป็นฐานในการเก็บ ข้อมูลเนื่องจากการวิเคราะห์ทุนทางสังคมดังกล่าวเป็นการ วิเคราะห์จากพื้นที่ของเครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่น น่าอยู่โดยการศึกษานี้มีเครื่องมือการศึกษาคือแบบสัมภาษณ์ แบบกึ่งโครงสร้างโดยมีการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ โดยใช้ผู้ทรงคุณวุฒิจาก สสส. และอาจารย์จากมหาวิทยาลัย- สุโขทัยธรรมมาธิราชเป็นผู้ปรับแก้แบบสอบถามและให้ ข้อเสนอแนะก่อนดำเนินการเก็บข้อมูลจริงในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาภาคสนาม

ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลของเครือข่าย ร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ เครือข่ายของมหาวิทยาลัย- สุโขทัยธรรมมาธิราช หน่วยงานภาครัฐและองค์กรภาคเอกชน จำนวน 30 พื้นที่ และดำเนินการจัดการประชุมกลุ่ม (focus group) เพื่อวิพากษ์และให้คำแนะนำต่อกรอบการวิเคราะห์ จำนวน 10 พื้นที่ โดยมีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลและดำเนินการ ติดต่องานเอกสารชี้แจงและไปยังพื้นที่ว่าจะขอเข้าเก็บ ข้อมูลทุนทางสังคมของพื้นที่ โดยมีการคัดเลือกพื้นที่แบบ

เจาะจง และแบบสโนว์บอล (snowball sampling) ทั้งนี้ การเก็บข้อมูลดำเนินการภายใต้ข้อพิจารณาทางจริยธรรม โดยดำเนินการส่งหนังสือที่ออกโดยทางการเพื่อขออนุญาต พื้นที่ในเก็บข้อมูลด้วยและใช้การวิเคราะห์และออกแบบ กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทางสังคม โดยไม่เปิดเผย ตัวตน ไม่บันทึกภาพ ไม่บันทึกเสียง

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์และนำเสนอ

นำข้อมูลมาทำการลดทอนขนาดและปริมาณข้อมูล (data reduction) ตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการสามเส้า (triangulation)⁽⁸⁾ และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์แก่นสาระ (thematic analysis)⁽⁹⁾ ประกอบด้วย (1) ทำความคุ้นเคยกับข้อมูล (2) การสร้างรหัสเริ่มต้น (3) ค้นหาหมวดหมู่ (4) ทบทวนหมวดหมู่ที่เป็นไปได้ (5) การกำหนดและตั้งชื่อหมวดหมู่ และ (6) การจัดทำรายงาน และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทางสังคม

ผลการศึกษา

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ได้รับการออกแบบและปรับปรุงหลายขั้นตอน ทั้งการใช้ฐานการวิเคราะห์ทางสังคม 6 มิติ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม ไปจนถึงการนำเสนอและปรับแก้ โดยมหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมาธิราช ภายใต้การสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ได้มีการออกแบบและสรุปการทบทวนทางสังคมไว้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทางสังคมประกอบด้วย 9 มิติ ดังนี้

1. มิติประวัติศาสตร์ชุมชน หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา พัฒนาการ การขยายตัว เรื่องเล่าและตำนานที่สำคัญ และเอกลักษณ์ของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนที่จะช่วยสะท้อนจุดเด่นที่ทำให้ชุมชนพัฒนาจากอดีต มาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังทราบไปถึงข้อจำกัดที่ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและกลายมาเป็นชุมชนในปัจจุบัน

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- 2) พัฒนาการและการขยายตัวของชุมชนแต่ละช่วง

3) เรื่องเล่าและตำนานที่สำคัญในอดีต

4) เอกลักษณ์ของชุมชน

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติประวัติศาสตร์ชุมชน สรุปว่า ประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นประเด็นที่ต้องศึกษาอย่างดี ต้องดูว่าวิวัฒนาการของชุมชนมีอะไรบ้าง ใครทำอะไรบ้าง เพื่อให้เห็นรากฐานของชุมชน อีกทั้งยังต้องให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์ของชุมชน เพราะจะช่วยทำให้เข้าใจและเข้าถึงชุมชนที่เป็นเนื้อแท้ได้ เพราะหากไม่สนใจเอกลักษณ์ก็จะไม่สามารถทำให้แยกได้ว่าชุมชนไหนเข้มแข็ง ชุมชนไหนอ่อนแอ

2. มิติสังคมและความเป็นอยู่ หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบวิถีชีวิต สัดส่วนอายุ การดูแล และการพัฒนากิจกรรม การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ศูนย์การเรียนรู้ การศึกษา สิทธิสวัสดิการและการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงสังคมและความเป็นอยู่ของชุมชนที่จะช่วยสะท้อนความเข้าใจปรากฏการณ์ของชุมชนได้

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) รูปแบบวิถีชีวิตของคนในชุมชน
- 2) สัดส่วนอายุของประชากรในพื้นที่
- 3) การดูแลและการพัฒนากิจกรรมที่เหมาะสมกับช่วงวัย
- 4) การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
- 5) ศูนย์การเรียนรู้ให้คนในชุมชนทุกช่วงวัย
- 6) การศึกษาและการเรียนรู้ของทุกช่วงวัย
- 7) สิทธิสวัสดิการ และการมีส่วนร่วมในชุมชน

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติสังคมและความเป็นอยู่ สรุปว่า มิติสังคมและความเป็นอยู่ควรเป็นมิติที่ต้องสนใจอย่างมาก เพราะถ้าความเป็นอยู่ไม่ดีก็ทำให้ชุมชนไม่เข้มแข็ง และในทางตรงกันข้ามหากชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีก็จะสามารถสร้างความเข้มแข็งได้ เช่น สิทธิและสวัสดิการของชุมชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชน การศึกษาทางสังคมต้องทำความเข้าใจว่าชุมชนมีสวัสดิการมากน้อยแค่ไหน เพื่อสร้างแผนในการเตรียมตัวในการต่อยอดหรือสร้างสรรค์สวัสดิการใหม่

3. มิติศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมุมมอง พื้นที่ประกอบพิธีกรรม และผู้นำทางศาสนาของชุมชน เอกลักษณ์ แนวทางการส่งต่อ และคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรม

รวมถึงความเชื่อ การนับถือเรื่องจิตวิญญาณและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อของชุมชน ทำให้สามารถคาดการณ์พฤติกรรมของชุมชนและใช้เป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางชุมชนได้

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) มุมมองในการนับถือศาสนาของคนในชุมชน
- 2) ศาสนสถานและพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในพื้นที่
- 3) ผู้นำทางศาสนากับบทบาทการพัฒนาชุมชน
- 4) วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน
- 5) วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมที่โดดเด่นและสำคัญ
- 6) แนวทางการส่งต่อและการสืบสอดวัฒนธรรมและประเพณี
- 7) คุณค่าของประเพณีในพื้นที่
- 8) ความเชื่อของคนในชุมชน
- 9) การนับถือเรื่องจิตวิญญาณ
- 10) ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ สรุปว่า ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม เป็นมิติที่รวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เพราะเรื่องความเชื่อสามารถใช้ในการขับเคลื่อนชุมชนได้ การเปลี่ยนชุมชนต้องเปลี่ยนมาจากคน และการเปลี่ยนคนต้องเปลี่ยนมาจากความเชื่อ ทั้งนี้ต้องเชื่อโดยยึดโยงกับหลักการวิชาการ อีกทั้งประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นคือ ผู้นำทางศาสนามีบทบาทการพัฒนาชุมชนอย่างมาก เช่น ภาคใต้มีศาสนาที่หลากหลาย ผู้นำทางศาสนามีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม มุมมอง และความคิดของคนในพื้นที่ ดังนั้นความเชื่อที่เข้มแข็ง จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งตามไปด้วย

4. มิติเศรษฐกิจและอาชีพ หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ กลุ่มและวิสาหกิจชุมชน การฝึกอบรม รายได้ การออม การสร้างมูลค่าสินค้าชุมชน แหล่งเงินทุน ผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น การส่งเสริมอาชีพให้เด็กและเยาวชน และแหล่งประโยชน์ของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงเศรษฐกิจและอาชีพของชุมชนจะช่วยทำให้ทราบถึงโอกาสและข้อจำกัดของชุมชน

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) อาชีพหลักและอาชีพเสริมของคนในชุมชน
- 2) วิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์-การเกษตร
- 3) การจัดตั้งกลุ่มและกองทุนเพื่อส่งเสริมอาชีพ
- 4) การเข้าฝึกอบรมเพื่อพัฒนาอาชีพ
- 5) รายได้หลักของคนในชุมชน
- 6) การพัฒนาและส่งเสริมการสร้างมูลค่าสินค้าชุมชน
- 7) การออมเงิน
- 8) แหล่งเงินทุน
- 9) ผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น
- 10) การส่งเสริมอาชีพให้เด็กและเยาวชน
- 11) แหล่งประโยชน์ในพื้นที่

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติเศรษฐกิจและอาชีพ สรุปว่า มิติเศรษฐกิจและอาชีพ ต้องสนใจเรื่อง รายได้ หนี้สิน การออม แหล่งประโยชน์ของพื้นที่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้สมาชิกของชุมชนได้รับประโยชน์ สำหรับประเด็นหลักในมิตินี้จะเป็นเรื่องรายได้และหนี้สินครัวเรือน เพราะเกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่มาก ต้องทำให้เห็นว่า รายได้เยอะกว่ารายจ่ายดีอย่างไร จัดการหนี้สินดีอย่างไร การออมเงินมีประโยชน์อะไร มีกลุ่มกองทุนอะไรที่เกี่ยวข้องบ้าง เราสร้างการมีส่วนร่วมจากประสบการณ์ร่วมได้

5. มิติสุขภาพชุมชน หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภาพรวมข้อมูล การออกกำลังกาย ความรู้ การเข้าถึงสถานบริการ และการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ การควบคุมการบริโภคยาสูบและสารเสพติด การป้องกันอุบัติเหตุ ปรากฏชุมชน บุคลากร อาสาสมัคร จิตอาสา ด้านสุขภาพ เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงสุขภาพชุมชนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดูแลช่วยเหลือระหว่างกันภายในชุมชนและหาโอกาสนำทรัพยากรภายนอกชุมชนเข้ามาช่วยเหลือได้อย่างตรงตามสถานการณ์ที่ชุมชนกำลังเผชิญ

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) ภาพรวมข้อมูลสุขภาพของคนในชุมชน
- 2) โรคและการตรวจสุขภาพของคนในชุมชน
- 3) การออกกำลังกายของคนชุมชน
- 4) การให้ความรู้ด้านสุขภาพ
- 5) การเข้าถึงบริการสาธารณสุข
- 6) การควบคุมการบริโภคยาสูบและสารเสพติด

- 7) การป้องกันอุบัติเหตุในชุมชน
- 8) การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพในพื้นที่
- 9) บุคลากร อาสาสมัคร จิตอาสาด้านสุขภาพ
- 10) สถานบริการด้านสุขภาพ
- 11) ประชาชนชุมชนด้านสุขภาพ

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติสุขภาพชุมชน สรุปว่า สุขภาพเป็นประเด็นสำคัญสำหรับชุมชน ถ้าสมาชิกในชุมชนสุขภาพไม่ดีก็ส่งผลให้เรื่องอื่นๆ ไม่ดีตามไปด้วย ดังนั้นถ้าจะประเมินชุมชนต้องดูสถานะทางสุขภาพ เช่น โรค ความรู้สุขภาพ อุบัติเหตุ สถานบริการ ต้องมีการจัดทำข้อมูลภาพรวมสุขภาพเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ทุกพื้นที่ที่จะขับเคลื่อนงาน อีกทั้งต้องศึกษาเรื่องประชัญ-ชุมชนด้านสุขภาพ เพราะความแตกต่างของพื้นที่ที่มีความน่าสนใจว่าถ้ารู้ว่ประชัญของชุมชนคืออะไร จะทำให้เข้าใจบริบทชุมชนมากขึ้น

6. มิติสิ่งแวดล้อม หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการทำและการส่งต่อการทำเกษตรกรรม ขยะพลังงาน น้ำ ป่า ระบบนิเวศ พันธุกรรม ฝุ่นและมลพิษ ผลกระทบจากภาวะโลกร้อน ความโดดเด่นของสิ่งแวดล้อม การรับรู้ปรับตัวกับภัยพิบัติ รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมของคนในชุมชนเพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและตระหนักถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่จะสร้างผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบต่อพื้นที่

- ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง
- 1) การทำและการส่งต่อการทำเกษตรกรรมของคนในชุมชน
 - 2) การจัดการขยะในพื้นที่
 - 3) การประหยัดพลังงาน
 - 4) การใช้พลังงานทดแทนในพื้นที่
 - 5) น้ำ ป่า ระบบนิเวศ และพันธุกรรม
 - 6) ฝุ่นและมลพิษ
 - 7) ผลกระทบจากภาวะโลกร้อน
 - 8) ความโดดเด่นของสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
 - 9) การรับรู้ปรับตัวกับภัยพิบัติ
 - 10) สิ่งแวดล้อมทางสังคมของคนในชุมชน

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติสิ่งแวดล้อม สรุปว่า สิ่งแวดล้อมในชุมชนต้องได้รับการจัดทำ

ข้อมูลไว้ น้ำ ป่า ระบบนิเวศ พันธุกรรม ฝุ่น มลพิษ โลกร้อน ภัยพิบัติ ต้องมีข้อมูลเป็นพื้นฐานไว้ เพื่อให้การวางแผนในการทำงานชุมชนเป็นไปอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนจะทำให้แผนที่ออกมาจัดการและแก้ปัญหาข้อจำกัดของพื้นที่ได้

7. มิติทุนทางมนุษย์ หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้นำชุมชนและผลงานที่ทำประโยชน์ให้ชุมชน บุคคลสำคัญ ประชาชนชาวบ้าน จิตอาสาในชุมชน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงทุนทางมนุษย์ของชุมชนที่มีอยู่ทำให้เข้าใจบริบทของพื้นที่และการส่งต่อหลักคิดจากรุ่นสู่รุ่น

- ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง
- 1) ผู้นำชุมชนและผลงานที่ทำประโยชน์ให้ชุมชน
 - 2) บุคคลสำคัญในชุมชน ทั้งในอดีต และปัจจุบัน
 - 3) ประชาชนชาวบ้าน
 - 4) จิตอาสา

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติ-ทุนทางมนุษย์ สรุปว่า มิติทุนทางมนุษย์ อาจจะเริ่มต้นจากการศึกษาผู้นำชุมชน ทั้งปัจจุัจนนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ในการสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง สนใจมิติเรื่องคนทุกกลุ่ม กลุ่มเปราะบาง กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มกีฬา และสันทนาการ กลุ่มจิตอาสา เมื่อรู้ว่ชุมชนมีอะไรบ้าง ก็จะต้องทำอะไร ควรส่งเสริมอะไรบ้าง

8. มิติความรู้เท่าทันสื่อและการปรับตัว หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องความพร้อม การเข้าถึง ความเข้าใจกฎหมายและรับรู้ภัยของดิจิทัล รูปแบบการปรับตัวต่อสถานการณ์ และวิธีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงแบบกะทันหันเพื่อให้เกิดความสามารถที่จะเข้าใจถึงความรู้เท่าทันสื่อและการปรับตัว ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่หลากหลายและวางแผนรับมือกับการเปลี่ยนได้

- ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง
- 1) ความพร้อมของสื่อดิจิทัล
 - 2) การเข้าถึงสื่อดิจิทัล
 - 3) ความเข้าใจกฎหมายและรับรู้ภัยจากดิจิทัล
 - 4) รูปแบบการปรับตัวต่อสถานการณ์
 - 5) วิธีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงแบบกะทันหัน
- ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติความรู้

เท่ากันสื่อและการปรับตัว สรุปว่า การปรับตัวในยุคใหม่ ต้องสนใจเรื่องสื่อ อินเทอร์เน็ต และเรื่องเหตุการณ์เฉพาะหน้า สมาชิกในชุมชนต้องมีกระบวนการปรับตัว เพื่อวางแผน ในการขับเคลื่อนชุมชน ยุคหลังการระบาดของโควิด 19 ต้องให้ความสำคัญกับสื่อ การเข้าถึงข้อมูลต่างๆโดยผู้นำหรือ หน่วยงานในชุมชนต้องให้อำนวยความสะดวกในการเข้าถึง และรอบรู้ของชุมชน

9. มิติการเมืองการปกครอง หมายถึง การศึกษา ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานที่รับผิดชอบและเครือข่าย หน่วยงานของพื้นที่ การมีส่วนร่วมทางการเมือง การมี อำนาจในการตัดสินใจ แผนพัฒนาชุมชน และกฎหมาย ที่เอื้อต่อการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อทำให้เกิดความสามารถที่จะ เข้าใจถึงการเมืองการปกครองของชุมชนที่มีส่วนให้ความ ช่วยเหลือด้านต่างๆให้กับชุมชนสามารถขับเคลื่อนได้

ประกอบด้วยตัวชี้วัดเรื่อง

- 1) หน่วยงานที่รับผิดชอบพื้นที่
 - 2) เครือข่ายหน่วยงานของพื้นที่
 - 3) การมีส่วนร่วมทางการเมือง
 - 4) การมีอำนาจในการตัดสินใจ
 - 5) แผนพัฒนาชุมชน
 - 6) กฎหมายที่เอื้อต่อการพัฒนาท้องถิ่น
- สรุปทฤษฎีทางสังคม 9 มิติ ดังภาพที่ 1

ตัวอย่างประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ไว้ในมิติ การเมืองการปกครอง สรุปว่า การเมืองเป็นเรื่องที่สำคัญกับ ชุมชน ทั้งอำนาจการตัดสินใจของชุมชนเป็นของใคร ต้องดูว่า ชุมชนมีแผนจะทำอะไร ใครขับเคลื่อน รวมไปถึงการมีส่วนร่วม ทางการเมืองของสมาชิกในชุมชน การเลือกตั้งหน่วยงาน ที่รับผิดชอบ เครือข่ายต่างๆ ในชุมชนมีอะไรบ้าง เพื่อให้ ทราบทิศทางที่จะออกแบบแผนระยะสั้น กลาง และยาวได้

ภาพที่ 1 สรุปทฤษฎีทางสังคม 9 มิติ

วิจารณ์

ผลการศึกษาพบมิติต่างๆ ที่เป็นทุนทางสังคมที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้มแข็งและจัดการตนเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของนิสา รัตนดิถก ณ ภูเก็ต⁽¹⁾ และปิยะวัฒน์ เจริญศักดิ์⁽⁵⁾ ซึ่งเป็นการศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในเครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ ซึ่งพบทุนทางสังคม 6 มิติ (1) มิติประวัติศาสตร์ชุมชน (2) มิติสังคมและความเป็นอยู่ (3) มิติศาสนาและความเชื่อ (4) มิติเศรษฐกิจและอาชีพ (5) มิติวัฒนธรรมและประเพณี และ (6) มิติสุขภาพชุมชน ทั้งนี้การศึกษาในปัจจุบันเป็นการศึกษาทุนทางสังคมที่เพิ่มเติมขึ้น นอกจากเครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ ยังมีการศึกษาทุนทางสังคมของภาคีเครือข่าย หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรภาคเอกชนเพิ่มเติมอีกด้วย อีกทั้งสถานการณ์การระบาดของโรคโควิด 19 เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมในทุกมิติ จึงทำให้การศึกษาทุนทางสังคมของบทความนี้ มีการบูรรวมมิติศาสนาและความเชื่อ และมิติวัฒนธรรมและประเพณี เข้าด้วยกันเป็นมิติศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ ซึ่งหมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมุมมอง พื้นที่ประกอบพิธีกรรม และผู้นำทางศาสนาของชุมชน เอกอัครราชทูต แนวทางการส่งต่อ และคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรม รวมไปถึงความเชื่อ การนับถือเรื่องจิตวิญญาณ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อทำให้เกิดความสามารที่จะเข้าใจถึงศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อของชุมชน ทำให้สามารถคาดการณ์พฤติกรรมของชุมชนและใช้เป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางชุมชนได้

อีกทั้งประเด็นที่เพิ่มเติมเข้ามา อีก 4 มิติ ประกอบด้วย มิติทุนมนุษย์ มิติสิ่งแวดล้อม มิติความรู้เท่าทันสื่อและการปรับตัว และมิติการเมืองการปกครอง ซึ่งมิติเหล่านี้ถูกให้ความสำคัญอย่างมากจากเครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ ภาคีเครือข่าย หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรภาคเอกชน หลังการระบาดของโรคโควิด 19 ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย⁽²⁾ อีกทั้ง มิติทุนมนุษย์ มิติสิ่งแวดล้อม มิติความรู้เท่าทันสื่อ และการปรับตัว และมิติการเมืองการปกครอง เป็นมิติที่แยกกันได้อย่างชัดเจนกับการวิเคราะห์ทุนทางสังคม 6 มิติที่ใช้เป็นฐาน เนื่องจาก มิติทุนมนุษย์ เป็นการให้ความสำคัญ

กับเรื่องผู้นำชุมชนและผลงานที่ทำประโยชน์ให้ชุมชนบุคคลสำคัญ ประชาชนชาวบ้านจิตอาสาในชุมชนที่จะเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนได้ในส่วนของ มิติสิ่งแวดล้อม เกี่ยวข้องกับการทำและการส่งต่อการทำงานเกษตรกรรม ขยะพลังงาน น้ำ ป่า ระบบนิเวศ พันธุกรรม ฝุ่นและมลพิษ ผลกระทบจากภาวะโลกร้อน ความโดดเด่นของสิ่งแวดล้อม การรับรู้ปรับตัวกับภัยพิบัติ และสิ่งแวดล้อมโดยตรงในชุมชน ในส่วนของ มิติความรู้เท่าทันสื่อและการปรับตัว เกี่ยวข้องกับการเข้าถึง ความเข้าใจกฎหมายและรับรู้ภัย การปรับตัวของดิจิทัลของคนในชุมชน และมิติการเมืองการปกครอง เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมทางการเมืองอำนาจในการตัดสินใจ แผนพัฒนาชุมชน และกฎหมายที่เอื้อต่อการพัฒนาท้องถิ่น ทั้งนี้มิติที่เพิ่มเข้ามาใหม่นั้นสร้างความครอบคลุมของกรอบการวิเคราะห์ทุนทางสังคมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้แนวทางในอนาคตในการปรับใช้กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ผู้เขียนบทความจึงอยากเสนอแนะให้วิเคราะห์ทุนทางสังคม 9 มิติ ประกอบด้วย (1) มิติประวัติศาสตร์ชุมชน (2) มิติสังคมและความเป็นอยู่ (3) มิติศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ (4) มิติเศรษฐกิจและอาชีพ (5) มิติสุขภาพชุมชน (6) มิติสิ่งแวดล้อม (7) มิติทุนทางมนุษย์ (8) มิติความรู้เท่าทันสื่อและการปรับตัว และ (9) มิติการเมืองการปกครอง โดยการวิเคราะห์ทั้ง 9 มิติ เพื่อให้เห็นศักยภาพของพื้นที่ ก่อนที่จะดำเนินการทำกิจกรรมหรือโครงการกับพื้นที่ เพื่อที่จะได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งทุนทางสังคม 9 มิติ เป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการหนุนเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญต่อการสนับสนุน และส่งเสริมการจัดการทุนทางสังคมของตนเอง และออกแบบ วางแผน และพัฒนา ให้ชุมชนนั้นมีความพร้อมที่จะเป็นชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งได้ในอนาคตได้ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณอย่างสูงให้กับนาย สุนัย เศรษฐบุญสร้าง รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน รองศาสตราจารย์ ดร.เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ รองศาสตราจารย์

ดร. ลัจจา บรรจงศิริ และผู้ช่วยศาสตราจารย์พลสรานุสรณธรรม์ ที่ให้คำปรึกษาและแนะนำเกี่ยวกับการสรุปทบทวนทางสังคมในโครงการร่วมสร้างชุมชนสุขภาวะภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อีกทั้งยังขอบพระคุณ

ผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน ศูนย์สนับสนุนวิชาการเพื่อการจัดการ-เครือข่ายภาค (ศวภ.) เครือข่ายร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ และภาคีเครือข่าย หน่วยงานภาครัฐและองค์กรภาคเอกชน ที่สนับสนุนข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

1. นิสา รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. การพัฒนาตัวแบบการนำโครงการตำบลสุขภาวะของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพไปปฏิบัติ [วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์; 2566.
2. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน [อินเทอร์เน็ต]. 2551 [สืบค้นเมื่อ 25 มิ.ย. 2567]. แหล่งข้อมูล: https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2012/11/g3_6_suwanee_final.pdf
3. ขนิษฐา นันทบุตร, พีรพงษ์ บุญสวัสดิ์กุลชัย, จารุณี สรกกฤษ, รัชตวรรณ ศรีตระกูล, อาริยา สอนบุญ, นิศาล นุบผา, และคณะ. คู่มือการพัฒนาทักษะการวิจัยชุมชน ด้วยการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา แบบเร่งด่วน (rapid ethnographic community assessment process; RECAP). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ; 2556.
4. Arif M, Zehra K, Iqbal NM. Importance of social capital for community development. Eye - the International Social Science Review 2023;1(2):16-22.
5. อุไรวรรณ แมะบ้าน. การบริหารจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษาในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย [วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรังสิต; 2563.
6. Nastasi BK, Schensul SL. Contributions of qualitative research to the validity of intervention research. Journal of School Psychology 2005;43(3):177-95.
7. นิสา รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, ปิยะวัฒน์ เจริญศักดิ์. เด็กและเยาวชนกับการสร้างชุมชนเข้มแข็ง. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์ 2566;12(2):95-104.
8. ปิยะวัฒน์ เจริญศักดิ์. ความสุขของแรงงานสูงอายุไทย [วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2567.
9. Braun V, Clarke V. Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology 2006;3(2):77-101.

Development of Social Capital Analysis Tools for Developing Strong Local Communities

Sineenuch Khrutmuang Sanserm¹, Nisa Rattanadilok Na Phuket², Piyawat Charoensak¹,
Chalermphon Chongwitokit³

¹ *Sukhothai Thammathirat Open University, Nonthaburi Province, Thailand*

² *ThaiHealth Promotion Foundation*

³ *Sripatum University, Bangkok, Thailand*

Abstract

This study aimed to apply the social capital model of the network to build livable local communities and network partner, government agencies and private sector agencies in designing tools for analyzing social capital to develop strong local communities. It was conducted under the project to jointly create healthy communities based on the philosophy of Sufficiency Economy by Sukhothai Thammathirat Open University and under the support of the Community Health Support Office of the Thai Health Promotion Foundation. This study identified 9 dimensions of social capital that could build strong local communities, consisting of (1) community historical dimension; (2) social and living dimension; (3) religion, culture, traditions and beliefs dimension; (4) economic and occupational dimension; (5) community health dimension; (6) environmental dimension; (7) human capital dimension; (8) media literacy and adaptation dimension; and (9) political and administrative dimension.

Keywords: social capital; capital analysis tools; community development